

Muxamedjanova Sh.K.,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Xitoy filologiyasi kafedrası tayanch doktoranti

XITOIY TILIDA 回 [HUÍ] HARAKAT YO‘NALISHI FE’LI SEMANTIKASI

Annotatsiya. Xitoy tili tadqiqotchilari tomonidan harakat fe’llari guruhi tarkibida harakat yo‘nalishi fe’llari ajratiladi. Harakat yo‘nalishi fe’llari polifunksional ahamiyatga ega bo‘lib, gapda mustaqil fe’l sifatida, shuningdek, ko‘makchi fe’l vazifasida boshqa fe’llar bilan qo‘shilib, qo‘shma (murakkab) fe’llarni hosil qila oladi.

Ushbu maqolada biz harakat yo‘nalishi fe’li bo‘lgan 回 [huí] fe’lining yetakchi va ko‘chma ma’nolarini, shuningdek, Lyuy Shusyangning «现代汉语八百词. 吕叔湘» (Hozirgi xitoy tilining 800 ta so‘zi) kitobida ushbu fe’lning yo‘nalish ma’nosida qo‘llanilishiga oid bo‘lgan modellar va ularning tahlillarini keltiramiz.

Kalit so‘zlar: harakat yo‘nalishi fe’li, qo‘shma fe’l, murakkab fe’l, modifikator, predikat, qo‘shimcha grammatik ma’no, yetakchi ma’no, ko‘chma ma’no, yo‘nalish ma’nosi.

Annotation. Chinese language researchers distinguish movement verbs within a group of action verbs. Movement verbs are polyphonic in nature and form joint (complex) verbs together with other verbs in the sentence as an independent verb, as well as in the function of auxiliary verbs.

In this article, we present the leading and moving meanings of the verb 去 [qù], as well as the orientation of this verb in Lyu Shusyang’s book «现代汉语八百词. 吕叔湘» (800 Chinese words) models and their analysis.

Keywords: action verb, joint verb, complex verb, modifier, predicate, additional grammatical meaning, leading meaning, portable meaning, meaning of direction.

Аннотация. Исследователи китайского языка классифицируют глаголы направления движения как часть группы глаголов действия. Глаголы направления движения имеют многофункциональное значение и как самостоятельные глаголы в предложении, а также в качестве вспомогательного глагола они могут сочетаться с другими глаголами для образования составных (сложных) глаголов.

В этой статье мы рассмотрим прямое и переносные значения глагола 回 [huí], который является глаголом направления движения, а также рассмотрим из книги Лю Шусяна «现代汉语八百词. 吕叔湘» (800 слов в современном китайском языке) мы модели употребления этого глагола и их анализ.

Ключевые слова: глагол направления движения, составной глагол, сложный глагол, модификатор, предикат, дополнительное грамматическое значение, прямое значение, переносные значения, направленное значение.

Xitoy tilida fe’llarning ma’nolari va gapdagi vazifalari ko‘p qirralidir. Ular nafaqat predikativ vazifani bajaradi, balki qo‘shimcha grammatik ma’noga ishora qilish imkoniyatiga ham ega. Xitoy tilidagi harakat yo‘nalishi fe’llari shu ikki vazifani bir yo‘la ifodalay oladi.

Tadqiqotga manba sifatida Lyuy Shusyangning «现代汉语八百词. 吕叔湘» (Hozirgi xitoy tilining 800 ta so‘zi) [6] kitobidagi materiallardan foydalanildi. Ba’zi o‘rinlarda “Большой китайско-русский словарь” [1] lug‘atiga murojaat qilindi.

Xitoy tili tadqiqotchilari tomonidan harakat fe’llari guruhi tarkibida harakat yo‘nalishi fe’llari ajratiladi. Bu fe’llar gapda mustaqil fe’l predikati vazifasida ham, modifikator yoki yo‘nalish morfemasi sifatida qo‘shimcha gap bo‘lagi vazifasida ham kela oladi.

Xitoyshunos olimlar, jumladan, T.P. Zadoyenko va Xuan Shuinlarning yozishicha, “xitoy tilida harakat mazmunini ifodalovchi va bu harakat yo‘nalishini ko‘rsatuvchi fe’llar mavjud” [3]. Mualliflar bu turdagi fe’llarni ikki guruhga ajratishadi. Birinchi guruhga makondagi harakatni ifodalovchi 7 ta fe’l kiritilgan bo‘lib, ular “jin” guruhi fe’llari deb ataladi: 进 (*kirmoq*), 出 (*chiqmoq*), 下 (*tushmoq*), 上 (*ko‘tarilmoq*), 回 (*qaytmoq*), 过 (*kesib o‘tmoq*), 起 (*ko‘tarilmoq*). Ikkinchi guruhda so‘zlovchiga qaratilgan harakatni ifodalovchi 2 ta fe’l – 来 (*kelmoq*) va 去 (*ketmoq*) qayd qilinadi [3]. Aksariyat xitoy tili tadqiqotchilari 来 (*kelmoq*) va 去 (*ketmoq*) fe’llarini harakat yo‘nalishi fe’llari guruhiga kiritadilar. Buning dalili ushbu ikki fe’l avvalo, sodda harakat yo‘nalishi fe’llaridir, shuningdek, ular ishtirokida harakat yo‘nalishi ma’nosili qo‘shma fe’llar hosil qilinadi. Biroq makondagi harakatni ifodalovchi fe’llar ni “jin” guruhi deb nomlanishi T.P. Zadoyenko va Xuan Shuinlar tomonidan aytib o‘tilgan

Maqolada tadqiq etilayotgan oriyentir tomon ortga yo‘nalgan harakat ma’nosini anglatuvchi 回 [huí] fe’li o‘zbek tilida *qaytmoq* fe’li bilan ifodalanib, uning ko‘chma ma’nolari u gapda qanday ma’no ifodalayotganidan kelib chiqqan holda boshqa semantik qatlamdagi fe’llar yordamida ifodalanadi.

回 [huí] fe’lining o‘z ma’nosi

1. Xitoy tilida 回 [huí] fe’lining oriyentir tomon ortga yo‘nalgan harakat ma’nosi o‘zbek tilida, odatda, *qaytmoq* fe’li bilan ifodalanadi:

一去不回 [Yī qù bù huí] [1]. Ketib ortga *qaytmaslik*.

回国 [Huíguó] [6]. Vatanga *qaytmoq*.

O‘zbek tilidagi ketib ortga *qaytmaslik* misolida, *qaytmoq* fe’li gap tarkibida ortga, ya’ni hol so‘z turkimiga oid so‘z bilan birga qo‘llanilgan. Ortga so‘zining gapda qo‘llanilishi *qaytmoq* fe’lining ma’nosini va yo‘nalishini yanada aniqroq ko‘rsatishga xizmat qilmoqda.

2. 回 [huí] fe’lining aylana atrofida “aylanish”, “aylana hosil qilish” ma’nolari o‘zbek tilida *aylanmoq* fe’li bilan ifodalanadi:

水深则回 [Shuǐshēn zé huí] [1]. Suv chuqur joyda joylashgan bo‘lsa, *girdob hosil bo‘ladi* (ya’ni girdobda aylanadi).

Yuqorida ko‘rib chiqilgan misollardan ma’lum bo‘ldiki, xitoy tilidagi 回 [huí] fe‘lining yetakchi ma’nolari o‘zbek tilida *qaytmoq* va *aylanmoq* fe‘llari yordamida ifodalandi. Shuningdek, ikki tildagi ushbu fe‘llar ma’no jihatidan o‘xshashdir.

回 [huí] fe‘lining ko‘chma ma’nolari

Ko‘rib chiqilayotgan 回 [huí] fe‘li polisemantik xususiyatga ega bo‘lib, yetakchi ma’nodan tashqari ko‘chma ma’nolarda ham qo‘llaniladi.

1. 回 [huí] fe‘lining “egilmoq”, “bukilmoq”, “qayrilmoq” ma’nolari o‘zbek tilida gapda anglashilayotgan ma’nodan kelib chiqqan holda turli fe‘l leksemalar yordamida ifodalanishi mumkin. Xitoy tilidagi fe‘lning yuqorida ko‘rsatilgan ma’nolari o‘zbek tilida asosan *sig‘inmoq*, *cho‘qinmoq*, *sajda qilmoq* fe‘llari yordamida beriladi, masalan:

回于富 [Huí yú fù] [1]. *Boylikka sig‘inmoq.*

2. “O‘zini o‘zgartirmoq”, “yo‘ldan qaytmoq” ma’nolari o‘zbek tilida gapda ifodalanayotgan ma’nodan kelib chiqqan holda turli fe‘llar yordamida ifodalanadi:

厥德不回 [Jué dé bù huí] [1]. *Uning himmati o‘zgarmas.*

3. 回 [huí] fe‘lining “ko‘z o‘ngi qorong‘ilashmoq” ma’nosi ham o‘zbek tilida gapda ifodalanayotgan ma’nodan kelib chiqqan holda turli fe‘llar yordamida ifodalanadi:

耳骇目回 [Ěr hài mù huí] [1]. *Qulog‘i shang‘illab, ko‘zi jimirlashib ketdi.*

Ko‘rib chiqilayotgan xitoy tilidagi fe‘lning ko‘chma ma’nodagi misolida fe‘lning 目[mù] ko‘z so‘zi bilan birgalikda qo‘llanilganligi, axborotni ko‘rish orqali qabul qila olmaslikni ifodalamoqda.

Misollar tahlili shuni ko‘rsatdiki, 回 [huí] fe‘lining ko‘chma ma’nolari o‘zbek tiliga o‘girilayotganda u gapda ifodalayotgan ma’nodan kelib chiqqan holda turli fe‘llar yordamida beriladi. Misol uchun 回 [huí] fe‘lining “egilmoq”, “bukilmoq” ma’nolari o‘zbek tiliga *sig‘inmoq*, *cho‘qinmoq* fe‘llari yordamida o‘giriladi.

Bundan tashqari Xitoy tilshunoslari Lu Shuxiang hamda Zhu Bianlarning “Hozirgi xitoy tilidagi 800 ta so‘z tadqiqi” (“现代汉语八百词”) nomli kitobida ham 回 [huí] fe‘lining ayrim ma’nolari keltirib o‘tilgan. Ularga ham qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

1. 回 [huí] so‘zi fe‘l so‘z turkumi vazifasida

a) boshqa yerdan o‘zining ilgarigi joyiga qaytish ma’nosini bildiradi. 了 [le] hamda 过 [guò] so‘zlari bilan birga qo‘llanila oladi. Gapda, albatta, joy to‘diruvchisi (o‘zbek tilida hol so‘z turkumi) ko‘rsatilgan bo‘lishi lozim:

他回上海了 [Tā huí Shànghǎi le]. *U Shanghayga qaytdi.*

我今年出来还没回过家呢 [Wǒ jīnnián chūlái hái méi huíguò jiā ne?]. *Men bu yil (uydan chiqib) ketgancha haligacha uyga qaytmadim.*

哥哥下午就回学校了 [Gēgē xiàwǔ jiù huí xuéxiào le]. *Akam tushdan so‘ng darhol maktabga qaytdi.*

b) 回过 [huíguò] qayrilmoq, burilmoq maʼnosida. Bunday gaplarda toʻdiruvchi qoʻllanilishi shart. Masalan:

他回过头看了看 [Tā huíguò tóu kànle kàn] U boshini oʻgirib qarab qoʻydi.

回过来 [huí guò lái] (过去) [guòqù]

把头回过来 [Bǎtóu huí guò lái]. Boshini burdi.

回过身子去 [Huíguò shēnzi qù]. Burilib ketmoq.

回 [huí] soʻzi feʼl soʻz turkumi vazifasida aksariyat hollarda oʻzining asl maʼnosini saqlab qoladi. Yuqoridagi misollarda ham qaytib bormoq, burilmoq, oʻgirilmoq soʻzlari orqali tarjima qilingan.

2. 回 [huí] soʻzi yoʻnalishni koʻrsatuvchi feʼl vazifasida

A) Feʼl + 回 [huí] + ot soʻz turkumi (ish-harakati obyekt).

Odam yoki predmetning maʼlum ish-harakatining qayta oʻzining avvalgi holiga qaytishini anglatadi. Masalan:

从邮局取回一个包裹 [Cóng yóujú qǔ huí yīgè bāoguǒ]. Pochtadan bitta posilka qaytarib olish.

收回发出的文件 [Shōuhuí fāchū de wénjiàn]. Yuborilgan hujjatni qaytarib olish.

B) Feʼl + 回 [huí] + ot soʻz turkumi (joy nomi).

Bunda ham odam yoki predmetning maʼlum ish-harakatining boshqa yerdan ilgarigi joyga qaytishini anglatadi.

书报阅后，请放回原处 [Shū bào yuè hòu, qǐng fàng huí yuán chù]. Kitob va gazetalarni oʻqib boʻlgach, iltimos, oʻz joyiga qaytarib qoʻy.

汽车已经开回车库 [Qìchē yǐjīng kāi huí chēkù]. Avtomobil allaqachon garajga qaytarib haydab olib borildi.

回 [huí] soʻzi yoʻnalish koʻrsatuvchi feʼl vazifasida kelganda ham oʻz maʼnosini saqlab qoladi, yuqorida keltirilgan birinchi formulada ish-harakatini qaytarib bajarilishini, ikkinchi formulada ish-harakatining ilgarigi joyiga qaytishini nazarda tutadi.

回来 [huílái] va 回去 [huíqù] harakat yoʻnalishi feʼllarining farqi

回来 [huílái] ish-harakatining soʻzlovchi turgan joyga qaratilganligini ifodalaydi.

回去 [huíqù] esa ish-harakat soʻzlovchi turgan joydan boshqa joyga yoʻnalganligini bildiradi, sababi xitoy tilida 来 [lái] (kelmoq) feʼli doimo sodir etiladigan harakat oriyentiriga yoʻnalgan harakatni ifodalaydi. 去 [qù] (ketmoq) feʼli esa sodir etiladigan harakat oriyentiridan boshqa yoʻnalishga yoʻnalgan harakatni ifodalaydi.

借的东西都还回去没有? [Jiè de dōngxī dū hái huíqù méiyǒu?]. Ijaraga olingan buyumlarning barini qaytarib yuborishdimi?

他送你回去 [Tā sòng nǐ huíqù]. U seni kuzatib olib boradi (yaʼni kelgan manziliga qaytarib olib boradi).

Xitoy tilidagi 回 [huí] – oriyentirga nisbatan ortga harakat ma’nosini bildiruvchi harakat yo’nalishi fe’li o’z va ko’chma, va o’timlilik ma’nolarining o’zbek tilida ifodalanishini o’rganish quyidagi xulosalarni keltirib chiqardi:

1. 回 [huí] fe’lining asosiy, ya’ni yetakchi ma’nolari o’zbek tilida *qaytmoq, aylanmoq* fe’llari orqali ifodalanadi va bular ma’no jihatidan o’zaro mos keladi.

2. 回 [huí] fe’li polisemantik xususiyatga ega. Uning ko’chma ma’nolari o’zbek tilida nutqiy matndagi ma’nosidan kelib chiqib turli fe’llar orqali ifodalanadi. Faktologik materiallar tahlili 回 [huí] fe’lining “egilmoq”, “bukilmoq”, “qayrilmoq” ma’nolari o’zbek tiliga asosan *sig’inmoq, cho’qinmoq, sajda qilmoq*, “o’zini o’zgartirmoq”, “yo’ldan qaytmoq”; “ko’z o’ngi qorong’ilashmoq” kabi ma’nolari *o’zgarmoq, ko’zi jimirlashmoq* fe’llari yordamida berilishini ko’rsatdi.

3. Xitoy tilshunoslarining tadqiqotlari natijalari 回 [huí] fe’lining ayrim ma’no xususiyatlarini oydinlashtiradi:

a) 回 [huí] so’zi fe’l so’z turkumi vazifasida, eng avvalo, “qaytmoq” ma’nosiga ega; keyingi ma’no 回过 [huíguò] “burilmoq”, “qayrilmoq”, “o’girilmoq” ma’nolari ham yo’nalish ma’nosiga ega bo’lgani uchun 回 [huí] so’zining asl ma’nosi hisoblanadi. 回 [huí] so’zi *bosh* yoki *tana* so’zlari bilan birga kelsa, *burilmoq, o’girilmoq, qayrilmoq* tarzida tarjima qilinadi.

b) 回 [huí] so’zi yo’nalish fe’li vazifasida *fe’l + 回 [huí] + ot so’z turkumi (ish-harakati obyekti)* qolipida ish-harakatining qayta bajarilishini, *fe’l + 回 [huí] + ot so’z turkumi (joy nomi)* qolipida ish-harakatining avvalgi joyiga qaytarilishi ko’zda tutiladi. Birinchi qolipdagi gapda 回 [huí] so’zining tarjimasi “qaytarmoq” fe’li bilan beriladi, ikkinchi qolipdagi gaplarda “qayta” so’zining qo’shib qo’llanilishi yoki qo’llanilmasligi ma’noni o’zgartirmaydi.

c) 回来 [huílái] va 回去 [huìqù] harakat yo’nalishi fe’llari quyidagi belgilariga ko’ra farqlanadi: 回来 [huílái] (*qaytib kelmoq*) fe’li doimo sodir etiladigan harakat oriyentiriga qayta yo’nalgan harakatni, 回去 [huìqù] (*qaytib ketmoq yoki bormoq*) fe’li esa sodir etiladigan harakat oriyentiridan boshqa yo’nalishga qayta yo’nalgan harakatni ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Большой китайско-русский словарь: в 4 т. / под ред. И.М. Ошанина. – М.: Наука, 1984.
2. ДуХунцзюнь. Система приставочных глаголов движения в русском языке в сопоставлении с китайским языком: Дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2010.
3. Задоев Т.П., Хуан Шуин. Начальный курс китайского языка. Ч.2. Изд. 2-е, стер. – М.: Муравей, 2004. С-246
4. Курдюмов В.А. Курс китайского языка. Теоретическая грамматика. – М.: Цитадель-Трейд; Лада, 2005.

5. XDHYZD – 现代汉语 7000 通用(规范)字正形、正音、正义字典
Норма написания, произношения и значение 7000 общеупотребительных
иероглифов современного китайского языка. 罗志武主编 главный редактор Ло
Чжиу. 贵阳: 贵州人民出版社 Гуйян: Гуйчжоу женьминь, 2003.
6. 吕叔湘, 主编. 现代汉语八百词. Lu Shuxiang, Zhu Bian. Hozirgi xitoy
tilidagi 800 ta soʻz tadqiqi-北京, 1997.
7. 《实用现代汉语语法(增订本)》刘月华, 潘文娱, 故桦. 北京 2013.-
1005 页.
8. 马烧莹 Ma Shaoan. 现代汉语趋向动词语义研究. Hozirgi xitoy tilida
harakat yoʻnalishi feʼllari semantikasi tadqiqi. Magistrlik ishi. Fudan universiteti,
2004.
9. 散文佳作 108 篇 108 шедевральных саньвэней /乔萍等编著 под
редакцией Цзяо Пин. – 南京:译林出版社, Нанкин: Илинъ, 2009.
10. 张发明 Zhang Faming. 趋向动词“来”“去”新义 (“来” va “去” harakat
yoʻnalishi feʼllari haqida yangi tushunchalar”)// 1983.
11. 刘月华, 潘文娱, 故桦 Liu Yuehua, Pan Wenyu, Gu Hua. 《实用现代
汉语语法 (Amaliy zamonaviy xitoy tili grammatikasi)》. 北京: 商务印书馆, 2013.